

La diàspora judeocatalana: sefardites o katalanim?

Autor: Marc Pons

Data de publicació: 12-07-2023

Aquest article recorda un dels llegats de la història catalana menys coneguts, el de la diàspora dels jueus catalans.

Barcelona, dimarts 8 d'agost de 1391. Culmina el saqueig i destrucció del call, que es saldaria amb més de 300 morts i més de 3.000 agressions múltiples i bateigs forçats. El centenari barri jueu de la capital catalana, amb un origen que remuntava a la Barcelona musulmana i carolíngia (segles VIII a XI), i que havia estat un dels principals pols econòmics del país (segles XI a XIV), mai es refaria. Els seus cinc mil habitants es van dispersar, i els que suportant tota mena de pressions i amenaces es van mantenir en la fe mosaica acabarien forçats a emigrar cap a diversos ports de la Mediterrània i de l'Atlàntic. La diàspora judeocatalana va crear importants comunitats catalanoparlants, clarament diferenciades de les comunitats sefardites, i perfectament conegudes per la seva identitat d'origen: els katalanim.

Mapa de les diàspores judeoïnsulars dels segles XV, XVI i XVII / Font: Enciclopedia Judaica.

Els katalanim de Liorna i de Roma

Segons les fonts, la principal destinació de la primera onada emigratòria judeocatalana va ser la Mediterrània occidental. Aquella diàspora és la més antiga; i és, també, la primera que revela la identitat diferenciada d'aquells jueus catalanoparlants. Milers de jueus catalans, valencians i mallorquins es van establir, per exemple, a Liorna -llavors el gran port del principat independent de la Toscana-, i van ser tan ben acollits que popularitzarien la il·lustrativa cita "Qui va a Liorna, no torna". O a Roma, capital dels Estats Pontificis, on es van convertir en la comunitat jueva més prestigiosa de la ciutat, amb una sinagoga i una escola pròpies -la Sinagoga dei Catalani- que els identificava i els diferenciava respecte als jueus castellans o sefardites, als jueus originaris de la resta de la península italiana o, fins i tot,

als jueus sicilians.

La segona diàspora

La segona diàspora judeocatalana es va produir a partir del decret d'expulsió de l'Alhambra, promogut per l'inquisidor castellà Torquemada, i promulgat pels Reis Catòlics. Aquell exili va tenir una naturalesa més tràgica que el primer: en tan sols quatre mesos (31/03/1492 a 31/07/1492), els jueus dels dominis peninsulars de la flamant i catòlica monarquia hispànica van ser obligats a malvendre el seu patrimoni, i a abandonar les seves cases, els seus obradors, les seves sinagogues, els seus cementiris, les seves ciutats i el seu país. Aquella diàspora és la més ben documentada, i les fonts ens quantifiquen la veritable magnitud d'aquell tràgic exili: 8.000 jueus catalans, i més de 100.000 en el conjunt dels dominis de la monarquia hispànica, que es van dirigir cap als calls de la Mediterrània central i oriental i cap als de l'Atlàntic europeu.

Gravat d'Anvers (1572) / Font: Wikimedia Commons.

El call català de Tessalònica

L'any 1492 Tessalònica era un dels grans ports de l'Imperi otomà. Situada en un estratègic recer del mar Egeu, va ser una de les principals destinacions de la segona diàspora judeocatalana. A partir de 1492, Tessalònica va ser l'única ciutat del món de majoria jueva. Però les diferents comunitats jueves de la ciutat -a diferència de les de Roma- vivien en barris diferenciats en funció del seu origen. Les fonts detallen l'existència de cinc calls, un dels quals era el català, clarament diferenciat del castellà o sefardita. Però el més rellevant és que aquell call català acollia l'exili procedent, no tan sols dels països de parla catalana, sinó també d'Aragó. L'any 1545 el rabí katalaní de Tessalònica era un comerciant anomenat Baruj Almosnino, descendent d'una família jueva originària de Jaca (Aragó),

Els katalanim de Tessalònica

L'existència del call català de Tessalònica i la seva composició sociològica confirma el que durant tota l'Edat Mitjana havia estat la forma genèrica d'identificar els súbdits de la Corona catalanoaragonesa: amb independència del seu origen (catalans, valencians, mallorquins o aragonesos) o de la seva llengua (català o aragonès), eren coneguts arreu com a catalans. Genèricament i exclusivament catalans. En el cas de Tessalònica, com tantes altres destinacions de la diàspora judeocatalana, l'exili procedent de Catalunya, del País Valencià, de Mallorca i d'Aragó es va concentrar en un mateix indret. Aquell barri va ser anomenat call català, i la seva comunitat va ser anomenada katalaní. Les fonts documentals revelen que els cognoms més habituals d'aquella comunitat eren: Albó, Almosnino, Català, Estruch, Girona, Miró o Vidal.

Gravat de Roma (1550) / Font: Cartoteca de Catalunya.

Quina llengua parlaven els katalanim?

Als barris judeocatalans de Roma, de Liorna o de Tessalònica -per posar tres exemples- es parlava la mateixa llengua que al barri del Born de Barcelona, o que al barri del Carme de València; és a dir, el català medieval. I si bé és cert que, a partir de 1492, aquelles comunitats lingüístiques van quedar desconnectades de la seva matriu lingüística, també ho és que el judeocatalà dels calls dels katalanim es va transmetre i conservar fins a les acaballes del segle XVI. L'any 1555, el pontífex Pau IV decretava la concentració de tots els calls de Roma davant de l'illa Tiberina. Una mesura que inspiraria altres dirigents dels dominis que havien acollit la diàspora judeopeninsular, i que marcaria el principi de la fi de la llengua judeocatalana. No obstant això, l'any 1581 encara restaven una cinquantena de famílies catalanoparlants al call de Roma.

Els katalanim dels Països Baixos

Una part important de la diàspora judeocatalana -sobretot de la segona- es va dirigir als Països Baixos. La seva relació i mestissatge amb la diàspora sefardita (castellans, lleonesos, gallecs, i bascos) exemplifica el procés de desaparició del judeocatalà. Segons els experts, durant la segona meitat del segle XVI; aquestes comunitats, establertes principalment

a Bruges, Gant, Anvers i Amsterdam, van “fabricar” un koiné sobre la base del judeocastellà (el grup demogràficament dominant); amb importants aportacions del català, del gallec i del portuguès. Aquesta no va ser la llengua de Joan Lluís Vives, l'humanista jueu convers valencià que, perseguit per la Inquisició, es va exiliar a Bruges (1514), ni la de les famílies que el van acollir. Però sí que ho seria la del filòsof jueu d'origen portuguès Baruch Spinoza, que va viure durant el posterior segle XVII.

Detall de la Haggada? de Barcelona o de Catalunya (segle XIV) / Font: Bristish Library.

La manifesta i estreta relació entre els katalanim dels Països Baixos i la Companyia Neerlandesa de les Índies Orientals és la que explica la seva presència a Amèrica. Les fonts confirmen que els katalanim -i no els sefardites- van ser pioners en la fundació de Nova Amsterdam (1625) que, posteriorment, seria conquerida pels anglesos i rebatejada com a Nova York (1664). Aquells katalanim ja no parlaven judeocatalà, però no havien perdut la seva identitat d'origen. Algunes de les famílies fundacionals de la que actualment es la “gran poma”, es cognomenaven Abendana, Aguillaró, Arbec, Barnet (o Barret), Bennal, Bindona, Bromato, Campanall, Capella, Coriell, Farreres, Ferro, García, Goteres, Grades o Pardo; nissagues inequívocament de katalanim que clavaven les seves arrels als desapareguts calls catalans, valencians, mallorquins i aragonesos.

Marc Pons

Podeu llegir l'article original en el següent enllaç:

https://www.elnacional.cat/ca/cultura/marc-pons-diaspora-judeocatalana-sefardites-katalanim_621449_102.html